

Čeština doby husitské

CJDSM001 Stará čeština

Čeština doby husitské

- období přibližně od poč. 15. stol. do roku 1500,
- jde o období husitské a „pohusitské“, tj. končící jagelonskou dobou (nástupem Habsburků),
- termín *husitská čeština* je zavádějící: 1. ne všichni uživatelé jazyka byli husité, 2. zahrnuje i období pohusitské,
- ovlivněna zásadními společenskými změnami způsobenými českou reformací, občanskou válkou a následnou společenskou konsolidací (vedoucí ke kulturní izolaci většinové české společnosti),
- ovlivněna jazykovými názory J. Husa,
- proniká do dalších funkcí, zejména jsou aktivovány polemické žánry,

Čeština doby husitské

- vyznačuje se rozšířením působnosti psaného jazyka do nižších společenských vrstev (měšťanských a venkovských),
- podléhá vývojovým změnám, které prohlubují nářeční diferenciaci,
- v souvislosti s probíhajícími změnami v mluveném jazyce se psaný jazyk se výrazně modernizuje,
- v Čechách dochází k počeštění většiny měst,
- rozšiřuje se užití češtiny v administrativní a právní oblasti,
- rozšiřuje se užití češtiny v oblasti vědecké,
- čeština proniká do oblasti liturgie.

Čeština jazykem společenské polemiky

- čeština se stává nástrojem společenského konfliktu,
- výrazným způsobem jsou aktivovány tradiční žánry sloužící těmto funkcím:
 - traktát,
 - kázání,
 - listy,
 - satirické skladby,
 - píseň,
 - hádání (dialogy).
- dokonce se objevují žánry nové:
 - manifest,
 - vojenský řád,
 - porok (stížnost, žaloba).

Čeština jako prostředek společenské polemiky – satirické skladby *O kněžích svatokupcích*

*Ke cti, k chvále napřed buoží
a hříechuom na otpuštění,
zvláště svatokupeckých,*

*netoliko usty mluvme,
ale také zpievajme
pro výstrahu jiných!*

*Dietky, najprvé počněte,
svatokupectvie oznamte
otcóm, matkám i kněžím.*

*Když se dietě narodilo,
do kostela přineseno,
ihned: „Dajte ode křtu!“*

*Potom je obitovali,
na čest apoštola pili,
peniez neb dva dali.*

*Šestinedělka myslila,
čím by od žehnanie ctila
kněze neb faráře.*

*A když se jest uvodila,
svieci krásnú knězi dala,
palec podmazala.*

*Na biřmovanie se ptala,
druhdy daleko běhala,
od biřmu platila. [...]*

Čeština jako prostředek společenské polemiky – satirické skladby „Viklefice“

*Stala se jest příhoda
nynie tohoto hoda,
že jedna viklefice
pozvala k sobě panice,
a chtiec ho vieře naučiti*

*a řkúc: Pro Ježíše,
přid' ke mně velmi tiše!
Chci tě vieře naučiti,
ač ty mne chceš poslúchati,
chcít písmo otevřítí.*

[...]

*Panic bez meškánie
učini jejie kázanie.
Po večerí v neděli,
když uhlédal svú chvíli,
přišel jest k ní tiše.*

*Tuť mu bába biblí vyloží,
dvě kapitole vyloží
pěkné, velmi okružlé;
k hruškám byšta podobné
a tak velmi bílé.*

*Panic vece bez strachu:
Podáš jich sem, milá brachu.
Je se biblí rozkládati
a kapitol vykládati
s večera až do světu.*

*A když poče svítati,
panic se chtieše pryč bráti.
Viklefice se ho chváti
a řkúc: Zdeť jest ostati,
se mnú jitřni dokonati. [...]*

„Demokratizace spisovného jazyka“

Tradičně se v české paleobohemistice v souvislosti s husitským obdobím operuje s konceptem „demokratizace“:

- znalost P(p)ísma se šíří do nižších společenských vrstev, a v souvislosti s tím se spisovný jazyk stává celospolečenským fenoménem,
- širší báze uživatelů spisovného jazyka vede k tomu, že se spisovný jazyk zbavuje zásadních archaismů.

Znalost psaného jazyka

- důraz na znalost bible, jak dokládá Eneáš Silvio Piccolomini (pozdější papež Pius II.), který v *Komentáři ke knihám Antonia Panormity o řečech a skutcích Alfonse* píše, že ve znalosti Písma:

mnohá sečtělá tábořská žena by zahanbila kdekterého italského kněze

- z tohoto období je doloženo 20 úplných opisů bible a 100 fragmentů.

Husitská čeština = nová čeština?

V důsledku modernizace / demokratizace spisovného jazyka se čeština tohoto období přibližuje nové češtině, a to ve smyslu **srozumitelnosti**.

Někteří badatelé považují Husovu dobu za moment, kdy začíná **nová** čeština (**Flajšhans**).

Jiní badatelé považují Husovu dobu za moment, kdy začíná **střední** čeština (**Vykypělová**).

Tradice jazyka 14. stol. zachována

Ve vývoji psaného jazyka této doby však působí proti výše zmíněné „demokratizaci“ zpětná síla vyvolaná oblibou některých uměleckých (zejména zábavných) děl 14. stol.: *Dalimilova kronika*, *Pasionál*, *Životy svatých otcův*, *Tristam*, *Tandreáš*, *Trojánská kronika*.

Tímto způsobem byla v českém prostředí 15. stol. recipována díla, jejichž jazyk byl v 15. stol. výrazně archaický.

Jazyk děl 14. stol. archaický

Tu také zvláštní pokoru činieše, že oplatky tajně peka a z hroznův svýma rukama víno vydavuje, k boží službě po kostelech rozdáváše. Častokrát také drva a jinú potřebu chudým vdovám pracným, rozličným lidem tajně v noci nosieše. Těch časuov kúřimské knieže vida božieho sluhy velikú pokoru a jeho na své mysli potupenie nesa, jal se kniežectví České země rozličně překážati i veliké násilé činiti, tak že musil svatý Václav s velikým vojskem proti němu na pole táhnúti, nedada své země více hubiti. Jehožto zástup knieže kúřimské potupiv, s svým zástupem proti němu také vyjel na pole a s ním se k boji zamluvil. Pasionál kališnický (1495)

Jazyk děl 14. stol. vedle jazyka děl 15. stol.

Podkoní a žák (prvotisk 1498)

*Pak mu k tomu **odpověď**:*

*„Já to dobře **vědě**,
a tomu já také **věři**,
že sami páni a rytieři,
ti se u dvora dobře mají,
též i bohatí, to já **znají**,
ale nebožátka chudí,
div že se jim neostudí,
pro zlé bydlo jich dvořenie,
neb již větčí psoty nenie.
Ti chodiec psotou se klonie,
nadto vy hubené podkonie,
vy ze všech najhoršie [se] máte.“*

Hádání Prahy s Kutnou Horou (20. léta 15. stol.)

*Stojéc Praha tu poctivě,
však **rnluvieše** dost horlivě
a řkúc: „Súdce vševědúcí,
králi, pane všemohúcí,
rač nás málo přeslyšeti,
mé pře mierú přeměřiti,
vinu vahú převážiti,
neb važitel duší jsi ty!
Přeslyš mě ted' s mú súperí,
učiň rovnost, jakožt' **věři**,
nebt' jest vešken súd bóh tobě
dal, kterýž jest měl vždy v sobě,
aby tě ctriě všichni ctili,
jakož otci se klaněli!*

Husitská čeština = počátek spisovné češtiny?

Existence nových útvarů reflektujících běžně mluvený jazyk a útvarů tradičních reflektující jazyk archaický (14. stol.) vytvářela v psaném úzu napětí, z něhož se postupně rodila podoba **nového kulturního jazyka**:

- který se odlišuje od běžně mluveného jazyka,
- který je však běžnému mluvčímu 15. stol. srozumitelný.

Dochází ke kontinuálnímu vývoji kulturního jazyka.

Počátek spisovné češtiny?

Vedle češtiny další zemské jazyky němčina a latina

- v Čechách dochází k výraznému ústupu německého obyvatelstva – většina měst počeštěna,
- latina stále plní funkci kulturního jazyka – její doménou je věda a vyšší školství, většina vzdělanců byla bilingvní,
- od poloviny 15. stol. proniká do oblasti vědy též čeština (nejen do tradičních duchovních oblastí, ale i do přírodovědy a lékařství).

Čeština doby husitské – fonologie I

- *splynutí y a i > i* (přelom 14. a 15. stol.): důsledek historické depalatalizace, o této změně podává svědectví J. Hus, změna se rozšířila jen v Čechách a na západní Moravě,
- *diftongizace ý > ej* (začátek 15. stol.): opět důsledek historické depalatalizace, ve dvou fázích *ý > ej̣ > ej̣* (na první fázi ukazuje grafika *ay*), do psaného jazyka příliš nepronikla, *pýcha > pej̣cha > pej̣cha*, *mladý > mladej̣ > mladej̣*,

Čeština doby husitské – fonologie II

- diftongizace *ú* > *ou* (ve stejné době se stejným průběhem jako *ý* > *ej*): *ú* > *ou̇* > *ou̇* (na první fázi opět ukazuje grafika *au*): *úterý* > *ou̇terý* > *ou̇terý dlůhý* > *dlou̇hej* > *dlou̇hej*, *s ženú* > *s ženou̇* > *s ženou̇*, do psaného jazyka příliš nepronikla,
- monoftongizace *je* > *í* (během 15. stol.): *ṁjera* > *míra*, *vżjeti* > *vzíti*, *znameṅje* > *znamení*, *proṡje* > *prosí*, rozšířila se po celém území,
- monoftongizace *uo* > *ú*, v grafice <*ů*> (během 15. stol.): *ku̇oň* > [*kúň*] (<*kůň*>), *bratru̇om* > [*bratrům*] <*bratrům*>; podobně jako změna *ie* > *í* se rozšířila na celé území,

Čeština doby husitské – fonologie III

- hláskové změny se rychle šířily v mluveném jazyce, ale psaný jazyk je nepřijímal, patrně důsledek retardační síly více než stoleté tradice psaného jazyka – lze předpokládat, že nastal rozdíl mezi psanou podobou a mluvenou definitivní ustálení spisovného jazyka jako svébytné variety,
- v souvislosti s těmito změnami se uvažuje o vlivu němčiny: splývání *t* a *l*, *y* a *i*, vliv německých diftongizací, *îs* > ***Eis***, *hûs* > ***Haus***.

Čeština doby husitské – morfologie (deklinace I)

- ustalování kategorie životnosti v deklinaci maskulinních substantiv ještě nebyla završena, genitiv-akuzativ nepronikl k maskulinům (*vidím pána* × *vidím pes*),
- začíná ustupovat duál, nejdříve jak v konjugaci, vzápětí v deklinaci,

Čeština doby husitské – morfologie (deklinace II)

- pádová homonymie mužských a ženských ijo- a ija-kmenů vedla k jejich zániku: *řebří* a *laní*, neutrální ijo-kmen (typ *znamení*), s podobnou pádovou homonymií, zůstal zachován (deklinace slovotvorných typů substantiv verbálních *nesenie*, *bitie* a kolektiv *listie*),
- definitivně zaniká jmenná deklinace adjektiv (s výjimkou individuálních posesiv *otcův* / *matčín*)

Čeština doby husitské – morfologie (konjugace I)

- jednoduché minulé časy (aorist a imperfektum) do konce 15. stol. zanikly i v psaném jazyce,
- zánik supina,
- v préteritu se v 3. os. s g. i pl. přestávalo užívat tvarů pomocného slovesa *býti*: *dělal je(st) / to-j dělal* → *dělal, dělali (j)sou* → *dělali*,

Čeština doby husitské – morfologie (konjugace II)

- opisné pasivum se postupně zařazovalo do časového systému češtiny *chován jsem = byl jsem chován*
bývám chován = jsem chován, tvary *jsem chován* mohou získávat přítomný význam,
- syntetická forma 3. os. imperativu nahrazena opis *ať / necht'* + indikativ: *ved'* → *ať / necht' vede, ved'te*
→ *ať / necht' vedou*.

Čeština doby husitské – syntax (věta)

- zánik záporové shody, jen po spojce *ani(ž)* se nepoužívá záporná forma slovesa: *(Lidé) jsou tomu **ani rozuměli ani věřili*** ChelčP,
- omezení syntaktických funkcí přechodníku na subjektivní koperedikát,
- postupně se ustaluje odpověďové *ano*.

Čeština doby husitské – syntax (souvětí I)

Završuje se vývoj spojovacích prostředků

- v kompletivních větách s dějem nereálným (nejistým) byly věty uvozené auxiliárem *bych, by, by...* nahrazeny zanořenými větami se spojkou *že* + kondicionál doplněn spojkou (*Saracéni nadiechu se, že by ihned měl vešken sklep toho kostela padnutí*),
- spojovací prostředky utvořené od j-ového základu byly nahrazeny spojovacími prostředky odvozenými od k-ového základu, s výjimkou *jak*, které postupně nabývalo na funkční šíři,
- v zanořených větách účinkových se na místo staršího *tak jakž* pomalu šířila složená spojka *takže*,

Čeština doby husitské – syntax (souvětí II)

- podobným způsobem vznik příčinné *proto* + *že*,
- stejně tak v větách s otevřenou podmínkou splývala spona *jest* se subjunktoem *-li* a enklitickou částicí *-že* (*jestliže*),
- ve větách s nereálnou podmínkou je kondicionál ve spojovací funkci nahrazen složenou spojkou *kdy* + auxiliár (*kdy-bych, kdy-by, kdy-by, kdy-bychom...*),
- původně podmínková a přípustková spojka *ač* omezila svou funkci na přípustkovou,

Čeština doby husitské – slovo tvorba (derivace I)

- v 15. stol. se dále vyhranily názvy prostředků činnosti odvozeninami se sufixem -č, který dříve odvozoval jen jména činitelská, v této funkci se začal uplatňovat také sufix -čka (*kolebačka*),
- pokračuje diferenciaci adjektiv dějových; ke konci 15. stol. se konstituují účelová adjektiva odvozená sufixem -cí připojeným k inf. kmeni slovesa: *léhací, krycí*,

Čeština doby husitské – slovo tvorba (derivace II)

- modifikace významu adjektiv se signalizuje při zesílení prefixem *pře-* (*předražený*), při zeslabování prefixem *při-* (*přiobhrublý*) a nově prefixem *ná-* (*nábledý*, *nákulhavý*),
- novem v tvoření vidových protikladů je vznik imperfektiv typu *přecházeti*, *odvázeti*, která nahradila starší nejednoznačné formace typu *přechoditi*, *odvoditi*,
- pro vyjadřování futurálnosti neperfektivizující prefix *po-*, zprvu jen u několika sloves pohybu.

Čeština doby husitské – slovo tvorba (kompozice)

- kompozita se zadním členem deverbálním byla produktivní, jejich přední člen míval zřídka i gen. podobu (*okamženie*), u typu s předním členem verbálním se vedle původního konektu *-i-* uplatňovaly i konekty jiné (Husův výtvar *kydochlév*),
- častý byl i přední člen v podobě imperativu (*lupškríně*),
- nově se rozvíjí typ adj. kompozit se zadním členem deverbálním (*bělostkvúcí*, *dvornomluvný*); jejich subst. přední člen může mít i gen. podobu (*pravdymluvný*), začínají se skládat i dva adj. základy (*horkosuchý*), převážně k účelům terminologickým.

Čeština doby husitské – slovní zásoba

- růst počtu abstraktních pojmenování a rozvoj právní terminologie – dobové právní termíny pronikají i do krásné literatury,
- z husitské válečné terminologie se rozšířily do řady jazyků názvy zbraní *píšťala* (fr. *pistolet*), *houfnice* (něm. *Haubitze*, r. *зайбуца*, fr. *obus*, it. *obice*), *hákovnice* (něm. *Hakenbüchse*, fr. *arquebuse*), *tábor* aj.,
- slovní zásoba z oblasti společenské polemiky a náboženského zápasu:
 - původně pejorativní: *viklefisté*, *husité*, *pikharti*,
 - *boží bojovníci*, *táboři*,

Jazyk Jana Husa

Jazyk Jana Husa

- výrazná autorská osobnost, která vytvořila celou řadu česky psaných děl,
- autor reflektující teoreticky dobový jazyk – projevuje se jako **purista**,
- autor se vzdělaneckým zázemím, znalý dobých stylistik a rétorik, píšící česky i latinsky,
- pro své současníky a zejména následovníky se stal vzorem jazykové správnosti,

Jazyk Jana Husa – funkční užití češtiny

– češtinu užíval ve funkční dichotomii s latinou:

české spisy = široké společenské vrstvy

×

latinské spisy = vzdělané (mezinárodní) vrstvy

Čeština Husových spisů záměrně blízká běžně mluvenému jazyku

- *Aby, ktož budeš čísti, rozuměl mé české řeči, věz, žeť sem psal tak, jakož obyčejně mluvím, neb v jednom kraji Čechové jinak mluvie a v jiném jinak. Já píši: „Nižádný nevie“ a jiní říekají „žádný nevie“. Opět já diem: „musiem učiniti“ a jiní řkú „muším“. Opět já diem „tělestný“ a jiní „tělesný“. Já „popad ho“ a jiní „popad jej“. Já diem „bychme byli dobří“ a jiní „bychom byli dobří“. Jest jiných drahně proměn. Protož prosím každého, ktož bude psáti, aby jinak nepsal, než jakož sem já psal; než chybil-li sem kde čteny neb sřeku neb slovce opustil, za to prosím, aby opravil, jest-li jist plně, aby mi pravého úmysla nepřevrátil; neb viem, že mnozí mniejíce, by lépe rozuměl, což dobře jest psáno, shlazují a zle napisují. ... HusPost (doslov)*
- *linguam Bohemicam generalem; sedmé přikázanie jest toto: **Nepokradeš**, a obecnú řečí: **Nebudeš krásti** HusVýklB*

Jazyk Jana Husa – zvukový plán konzervativní

- odmítal diftongizace $ó > uo$, $ú > ou$, $ý > ej$,
- odmítal monoftongizaci $ie > í$,
- prosazoval odlišování $t \times l / l'$, $i \times y$ – nejspíš motivováno jeho jihočeským původem:

*[...] též nyní hodni by byli mrskanie Pražené i jiní Čechové, jenž mluvie od poly česky a od poly německy, říkajíc toboľka za toboľka, líko za **tý**ko, hantuch za ubrusec, šorc za zástěrku, knedlik za šišku, renlík za trérožku, pancieř za kruněř, hunškop za konský náhlavek, marštale za konnici, mazhaus za svrchní sien, trepky za chódy, mantlík za pláštiek, hauzknecht za domovní pacholek, forman za vozataj. A kto by mohl vše vypsati, co sú řeč českú již změtli, tak že kdy pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, co mluvie; a odtud pocházie hněv, závist, rozbroj, svárové a české potupenie. Výklad na Desatero*

Jazyk Jana Husa – morfologie

Na rozdíl od zvukové stavby progresivní

- vyhýbal se syntetickým minulým časům,
- zřídka užíval jmenných tvarů adjektiv,
- 1. os. sg. přítomny sloves typu *prosi* a *trpěti* má novou koncovku *-ím* (*prosím*, *trpím* místo staršího *proši*, *trpi*).

Jazyk Jana Husa – syntax

- ovlivněna dobový řečnickým stylem – do velké míry souvisí s tím, že česká díla určená širšímu okruhu adresátů: paralelismus, synonymické dvojice, rytmizované klauze,
- syntax méně náročná,
- souvětí je méně symetrické, protože bývá přerušováno vsuvkami,

Jazyk Jana Husa – slovní zásoba

- vyznačuje se mimořádně bohatým rejstříkem výrazových prostředků,
- inklinuje k jazykové expresivitě, které dociluje řadou neologismů:
 - derivace: u substantiv sufixy *-ník* (*chlubník*), *-č* (*domněvač*), u adjektiv sufix *-dlný* (*nekúpedlný*), u sloves slovesa odvozená ze substantiv (*biskupiti*) a adjektiv (*nažiti*),
 - kompozice: *břichoplnec*, *prdival*, *smilnomluvec*, *hnojkyd*, *domustav*.

běda tučným prdivalom, jenž almužnu jedie HusPostH

Jazyk Jana Husa – slovní zásoba

- Hus se projevuje jako purista – nahrazuje přejímky nově utvořenými slovy:

kapitola – hlavizna, samohláska – hlasuplod (Ortographia), alba – mešná košile, patron – podací pán

- také užívá Klaretovy neologismy (viz předchozí úryvek))

čtena = litera, sřek = hláska

Jazyk Jana Husa – rétorické prostředky I

- rytmizované klauze členěná na kóla s vnitřními rýmy:

Také prosím, / aby se milovali, // dobrých násilím/ tlačiti nedali// a pravdy/ každému přáli List přátelům z 10.6.1415 z Kostnice

Psota po psotě leze a duše se do pekla veze Dcerka

- synonymní nebo antonymní dvojice: *ani lapka, ani zloděj, zimu i vedro,*

Jazyk Jana Husa – rétorické prostředky II

- synonymické řady: *biskupové, preláti, kanovníci, faráři, třiedníci* ,zástupce biskupa, faráře‘,
- excelentním prostředkem kupení synonym tvořících řetězce s navzájem provázanými členy *prosímť vás, aby(ste) rádi **chodili** na kázanie, **chodiece** pilně **poslúchali**, **poslúchajíce** srozuměli.*

Jazyk Jana Husa – rétorické prostředky

– opakování a paralelismus

*Protož, věrný křesťane, hledaj **pravdy**, slyš **pravdu**, uč se **pravdě**, miluj **pravdu**, prav **pravdu**, drž **pravdu**, braň **pravdy** až do smrti: nebt' pravda tě vysvobodí **od hříecha, od d'ábla, od smrti dušě a konečně od smrti věčné**, jenž jest odlúčení věčné **od milosti Božie**... Výklad viery*

A jsa ochoten v naději v její hlavu, pána Ježíše Krista, raději podstoupit trest strašlivé smrti nežli všetečně mluvit nebo tvrdit, co by odporovalo vůli Kristově a jeho církve, proto věrně, pravdivě a neustále tvrdím, že jsem byl u stolice apoštolské nespravedlivě udán od odpůrců pravdy.

***Křivě** totiž udali a udávají, jako bych byl lid učil, že v svátosti oltářní zůstává podstata hmotného chleba.*

***Křivě**, že když se pozdvihuje hostie, tehdy to je tělo Kristovo, a když se položí, tehdy to není.*

***Křivě**, že kněz v smrtelném hříchu neposvěcuje.*

***Křivě**, že páni mají kněžstvu odnímat časné statky, že desátku nemají platit.*

***Křivě**, že odpustky nic nejsou.*

***Křivě**, jako bych byl radil bít kněžstvo mečem hmotným.*

***Křivě**, jako bych byl kázal nebo držel nějaké bludy nebo nějaký blud nebo nějaké kacířství nebo jakkoli sváděl lid z cesty pravdy. Dopis papeži Janovi XXIII.*

Jazyk Petra Chelčického

- mezi autory husitské doby zvláštní úkaz – autor bez vyššího vzdělání, fakticky autodidakt (neuměl latinsky),
- jako správný reformátor byl horlivý čtenář bible – odtud čerpal představu o spisovné jazyce,
- jeho jazyk osciluje mezi tímto vysokým pólem biblickým a jazykem mluveným, často expresivním:

*Každá rota svú svatost na odiv staví, lid za sebú táhne a **Pána Ježíše jako pometlo ostaví za dveřmi.***

*Kostel sobě zavěsili jako **vymeno u krávy**, aby skrze něj a skrze svátosti vždy lid dojili. Postila*

Jazyk Petra Chelčického – nepřehledná souvětí, mnohdy deformovaná anakoluty

Ale zlá a nešlechtná cizoložnice, lahod' a pochlebuj, což chceš, šelmě hlavaté a rohaté, ješto má sedm hlav a deset rohóv, čiň sobě jakž chceš chytře, nechtiac ráda proti sobě rozhněvati šelmy, na nížto sedíš, avšak nebudeš se moci vystřieci toho, žeť skóro šelma s svým hovadným obyčejem ukrutným a s svými rohy svrže tě s sebe z té rozkoši a z té chvály, nebtě již dosti pracovala ta šelma na tě a téžce tě dlúho na sobě nesla v potu tváři své a veliké vedro tesklivě pracujíc. Jiná řeč o šelmě a obrazu jejím

Mimořádný rozvoj písňové tvorby

- píseň jedním z ústředních žánrů husitské doby (klíčovým svodem *Jistebnický kancionál*),
- duchovní, např. *V naději boží mistr Hus Jan, Slýchal-li kdo od počátku*,
- bojové, např. *Ktož sú boží bojovníci, Povstaň, povstaň Veliké Město Pražské*,
- historické, např. *O zajetí Zikmunda Korybuta, Dietky, bohu zpievajme*,
- s historickou souvisí časová píseň, která reagovala (mnohdy satiricky a polemicky) na konkrétní společenskou událost, např. *Musí býti ohlášeno* (+ ukázky satirických písní na začátku prezentace),

Ktož jsú boží bojovníci

Fotokopie *Jistenického kancionálu* z webu Národního muzea

Dostupnéz <<https://muzeum3000.nm.cz/zajimavosti/kdoz-jsu-bozi-bojovnici-a-jistebnicky-kancional>>

Ktož jsú boží bojovníci

*Ktož jsú boží bojovníci
a zákona jeho,
prostež od boha pomoci
a ufajte v něho,
že konečně vždycky s ním svítězíte.*

*Kristusť vám za škody stojí,
stokrát viac sľubuje,
pakli kto proň život složí,
věčný mieti bude;
blaze každému, ktož na pravdě sende.*

*Tent' pán velít' se nebáti
záhubcí tělesných,
velít' i život složiti
pro lásku svých bližních.*

*Protož střelci, kopiníci
řádu rytieřského,
sudličníci a cepníci
lidu rozličného,
pomnětež všichni na pána štědrého!*

*Nepřátel se nelekajte,
na množstvie nehľadte,
pána svého v srdci mějte,
proň a s ním bojujte
a před nepřátely neutiekajte!*

*Dávno Čechové říkali
a příslovie měli,
že podlé dobrého pána
dobrá jiezda bývá.*

Ktož jsú boží bojovníci

*Vy pakosti a drabanti,
na duše pomněte,
pro lakomstvie a lúpeže
životóv netraťte
a na kořistech se nezastavujte!*

*Heslo všichni pamatujte,
kteréž vám vydáno,
svých hauptmanóv pozorujte,
retuj druh druhého,
hlediž a drž se každý šiku svého!*

*A s tiem vesele křikněte
řkúc: Na ně, hr na ně!
Bran svú rukama chutnajte,
bóh pán náš, křikněte!*

*úfajte ,doufejte, spoléhejte‘ , na praodě sende ,
zemře za pravdu‘ , záhubcí tělesných , ‘těch, kteří
hubí tělo‘ , pakosti a drabanti ,záškodníci, vojáci
najatí pro provádění škod na majetku‘ , životóv
netraťte ,zbytečně neutrácejte své životy‘ ,
retuj ,ochraňuj, vysvobozuj‘ , bran [...] chutnajte
,uchopte pevně svou zbraň‘*

Rozvoj biblického překladu

- v průběhu 15. stol. vznikly další tři překlady bible
 - (staročeská bible 2. a 3. redakce vznikly na počátku 15. stol.,
 - stč. bible 4. redakce vznikla v poslední čtvrtině 15. stol. (první tištěné bible),

Rozvoj biblického překladu

- překlady latinské vulgáty,
- na rozdíl od staročeské bible 1. redakce více závislé na jazyku latinské předlohy (tendence k „doslovnému“ překladu).
- čtvrtá redakce (nestarší české tištěné bible) se již zbavuje jednoduchých minulých časů.

Čeština administrativní a právní

- posiluje se pozice češtiny jako jazyka administrativního a právního,
- souvisí s počestěním českých (nikoli moravských) měst – zde nahrazuje němčinu, např. *Práva soběslavská a staropražská* nebo *Žilinská kniha*,
- vznikají sněmovní usnesení (artikule) zemského sněmu, např. *Zápis sněmu čáslavského 1421*,
- vzniká celá řada právních textů, např. *Práva královská horníkuov*,
- výrazně se prosazuje v oblasti listinné, vznikají první administrativní příručky, např. novoměstského písaře Prokopa, který vypracoval českou příručku pro písaře *Ars dictnandi*.

Čeština administrativní a právní – ukázka *Práva soběslavská a staropražská*

Nižádný Němec cizozemec, kterýž by česky neuměl, nemá purkmistrem býti.

Ižádný cizoložník nemá býti konšelem ani rychtářem ani úředníkem ižádným.

Nemá býti konšelem nižádný ten, ktož na šantroky dává anebo na lichvy.

Item nemá ižádný konšelem býti ten, kterýž výše padesáti kop nemá očitého zboží.

Item žádný hudec ani pištec ani lazebník ani barvieř nemá býti konšelem.

Item ižádný konšel nemá na obecní groš hodovati ani kvasív strojiti; pakli by byl v tom nalezen, má hrdlo ztratiti.

Čeština jako vědecký jazyk

Vznikla celá řada odborných textů:

- *Lucidář* (pol. 15. stol.): encyklopedické dílo založené na dialogu,
- *Snář* (začátek 15. stol.): výklad snů,
- *Saličetova ranná lékařství* (pol. 15. stol.): „chirurgická příručka“,
- *Knihy o mocech rozličného kořene černobýl* – herbář (Křišťan z Prachatic?),
- *Antonia z Florencie cesta spravedlivá v alchymii* (pol. 15. stol.),
- Jan Šindel *Úvod k tabulkám pohybu planet* (1. pol. 15. stol.).

Čeština jako vědecký jazyk – ukázka *Antonia z Florencie cesta spravedlivá v alchymii*

Kámen mudrců

Tuto se počíná složení a spojení toho velebného kameně, ješto v něm jsú čtyři věci, totižto vuoda, to slóve rtuť múdrých, země, to slóve zlato, oheň, to slóve síra naše, povětří, to slóve armoniak. A ty všechny čtyři elementa jsú jednoho přirození. I nelze nižádnému chybiti, jedno bud' ustavičně v svém diele a nesvěřuj se žádnému alchymistu, leč jej prvě dobře zkusíš, žeť se s tebú srovnává etc.

Ve jméno otce i syna i ducha svatého, amen. Vezmi rtuti 16 lotů, vezmi síry dva loty, vezmi zlata lot jeden anebo půl druhého a to všechno sčič vespolek do pernice oblévanej a tři to za tři hodiny. Potom vsyp v sklenici, ješto slóve fiolka, máť hrdlo dlhé a tenké, zezpod jako kúle, a vstav v písek do pécky a nech sklenici otevřinu, ať vlkost vynde.

velebného kameně ,kamene mudrců', rtuť múdrých ,soli rtuti (sirníky, chloridy apod.)', povětří ,vzduch', elementa ,živly', jsú jednoho přirození ,mají stejnou podstatu', lot ,16 g', sčič vespolek ,dej společně'

Orthographia Bohemica

Exkluzivní latinský jazykově reflexivní traktát:

- anonymní, tradičně spojovaný s Husem, vzniklý v nultých nebo desátých letech 14. stol.
- přichází s originálním návrhem českého pravopisu (diakritická znaménka tečka pro měkkost a čárka pro délku,
- podávající popis artikulačních, akustických a syntagmatických vlastností staročeských „hlásek“ (v dobovém pojetí liter),
- srovnávající češtinu s jinými jazyky (církevní slovanštinou, latinou, maďarštinou a hebrejštinou), rovněž si uvědomuje rozdíly v jazyce Moravanů.

Orthographia Bohemica

*Takové abecedy bychom my Čechové neměli zapotřebí, kdybychom užívali vlastního písma, vytvořeného přímo pro náš jazyk. Latinské litery nám nestačí právě tak, jako nepostačují **Řekům, Židům, Němcům** a jiným jazykům, což je zřejmé těm, kdo by chtěli jejich jazyky písmem plně vystihnout. Tak mají Židé navíc jednu literu, která slove ches, a ještě jednu, která slove řin. A obdobně mají také **Slované** chir a řfa, kteroužto literu potřebují Češi, např. ve chudý a řin a podobně i Němci, jak je zjevné ve slovech puch a řilt, a tak liteře ches nebo chir odpovídá c spolu s h a liteře řin nebo řfa odpovídá dvojité ř, jež činí hlásku šeplovou. Proto jsem v abecedě dal místo řin nebo řfa položil literu s s tečkou, aby ta tečka zajistila změkčení toho zvuku s.*

*Za třetí je třeba poznamenat, že se č se klade na začátku slova před a, např. čakaj, před e, např. Čechu, a před i, např. činy, [...] před o a u se ale vyskytuje zřídka, obzvláště je u **Moravanů**. Na konci slova však následuje po všech samohláskách: po a následuje ve slově plač, po e např. v leč, po i např. v klíč.*

Slovníky

Rozvíjí se tradice slovníkářství položená ve 14. stol.:

- mamotreky (výkladové slovníky biblických reálií) – *Mamotrekt břevnovský* z poč. 15. stol.,
- nomenklatory, řazené podle pojmových okruhů, představují kompilace rozdílných zdrojů, zejména Klaretových slovníků (např. *Bohemář menší* nebo *Ostřihomský slovník*)
- alfabetáře, řazené abecedně, např. latinsko-český *Slovník Velešínův* nebo *Slovník vratislavský*,
- vznikají i vícejazyčné slovníky, např. *Dictionarium trilingue* latinsko-německo-český slovník Jana Holubáře (vznikl pro Ladislava Pohrobka).

Dictionarium trilingue Jana Holubáře – ukázka

Ingredi Eigen Wniti

Infans Ein kind Dietie

Investigare Irfolgen doftihnuti

Invidia Neit Zawift

Inuitatus Geladener Pozwany

Iocundus Vrolicher Wefelý

Ita Alzo Tak

Iter Wek Czefsta

Iubilare Vreuen sich Radowati fe

Iudeus Jude Zid

Iudex Gerich Sudi

Začátky knihtisku

- v poslední třetině 15. stol. začíná do českých zemí pronikat knihtisk,
- počátky spojeny s Johanem Gutenbergem (první tištěná kniha 1444 v Mohuči?),
- tisky vzniklé před r. 1500 *prvotisky* (*inkunábule*).

Knih-tiskařská dílna. Přejato z
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buchdruck-15-jahrhundert_1.jpg>

Knihtisk – knižní (informační) revoluce?

- snazší oběh informací,
- demokratizace knižní kultury: potencoval šíření znalosti čtení do širších společenských vrstev,
- ovlivnil typografickou stránku knihy, která spojuje rozličné autonomní prvky (text, sazba, dekor, ilustrace),
- uspořádání stránky umožnilo snadnou orientaci v textu a jeho rychlé čtení, např. jednotlicí prvky usnadňující orientaci v textu (kustody, paginace, archové signatury atd.) a členící horizontálně knihu na jednotlivé rubriky (titul, frontispis, předmluva atd.);
- vznik specifických žánrů (kramářské tisky, Kristův metr, kalendáře atd.).

Začátky knihtisku v českých zemích

- přichází z německého prostředí,
- kamenným dílnám předcházejí kočovné, první tiskárna v Plzni (*Arnoštova statuta*), vzápětí Praha a Kutná Hora, na konci století i Brno,
- nejstarší prvotisky: **Čechy** 1476 *Arnoštova statuta* (*Kronika Trojanská* 1468?, obé v Plzni), **Morava** *Agenda Olomucensis* 1486 Brno,
- první jménem známý tiskař v Plzni Slovák Matěj Bakalář-Štětina (přelom 15. a 16. století, vydal kolem 8 tisků),
- **Čechy** 39 prvotisků (34 českých, 5 latinských), **Morava** 26 prvotisků (žádný česky).

Příklady českých prvotisků

- *Kronika trojánská* (1468? / 1473?, Plzeň),
- *Pražská bible* (1488),
- *Kutnohorská bible* (1489),
- *Pasionál Tiskaře Arnoštových Statut* (1476),
- *Ezopovy bajky* (1488)
- *Podkoní a žák* (1498),
- *Pasionál kališnický* (1495).

Pravopis

- návrh diakritického pravopisu nevedl k jeho prosazení,
- naopak diakritický pravopis se mísil s pravopisem spřežkový – pravopisný úzus byl proto značně variabilní,
- více viz *Diakritický pravopis v Novém encyklopedickém slovníku češtiny*:

<https://www.czechency.org/slovník/DIAKRITICK%C3%9D%20PRAVOPIS>